

Nyelvi őrjáraton: megjegyzések a magyar nyelv állapotáról

Virágos Zsolt Kálmán

amerikanista, ny. egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

A nyelv ösvényei egyetemes hálókba szerveződnek, melyek mindenki számára – a nyelvőr kedvére is – majdnem mindenkor nyitva állnak. Nem szükséges egyetemi tanulmányokat folytatni ahhoz, hogy bárki nyelvörködésben tehesse próbára szellemi erejét és éberségét. Meg persze türelmét. Ráadásul az ilyenfajta örökös eleve kockára teszi a nyelvi kultúra érintett ismerőjének és művelőjének erkölcsi elkötelezettségét. A nyelvben való elmerülés ugyanis távolról sem számít ártatlan játéknak. Gondolok itt többek között a mindenkori írástudó személy erkölcsi potenciáljára és felelősségére. Nem meglepő, hogy az ilyen tematikai irányok felidézésekor a magyar irodalmi kultúrában az elsők között Babits Mihály jut eszünkbe, főleg *Az írástudók árulása* (1928) című írása okán, melyben elmarasztalta a kortárs magyar értelmiséget, melynek tagjai feladva immáron a hit és a magasabb moralitás – egyben a magasabb emberi célok – szolgálatát, a „nyers” mindennapiság kultuszát követték. Ugyancsak Babits tollából ismerjük a bibliai próféta Jónás újraírt történetét és annak gyakran idézett néhány sorát (főleg ezt: „mert vétkesek közt cinkos aki néma”), mely az emberi kiállás és helytállás erkölcsiségének súlyos dilemmáit veszi szemügyre. Mindebből annyit máris leszűrhetünk magunknak, hogy a közfogyasztásra szánt szövegek létrehozása és hasznosítása (tehát olvasása, azaz „olvasata”, vagyis értelmezése) egyáltalán nem számít közömbös tevékenységnek. Ha se nem ártatlan, se nem közömbös, se nem véletlen a szóban forgó olvasat, akkor milyen? Megpróbálok erre a firtató kérdésre egyetlen szóval válaszolni: ellenérdekelt.

Az egyik legnépszerűbb és legnagyobb példányszámban kiadott, külföldön is terjesztett magyarországi képes-szöveges magazin, a *Nők Lapja* legfrissebb száma változatos tematikával és minőségi tartalommal szolgál. A munkatársak formai-technikai elvárások tükrében is tisztában vannak az „írástudó felelősségének” dilemmáival. Június 17-kei számukból (80. oldal) idézek kétsornyi szöveget: „Az olvasás öröm, szellemi táplálék. Ezt az élményt mi, a *Nők Lapja* szerzői hétről hétre olyan írásokkal szeretnénk gazdagítani, amelyek értéket képviselnek, szórakoztatnak”.¹

¹ Megadom a felhasznált időszaki (napi és heti) kiadványok listáját és a címek rövid formáját: *Hajdú-Bihari Napló* → H-BN; *Népszava* → NSZ; *Magyar Nemzet* → MN;

Mielőtt konkrét bemutatásban látnánk az eddig elmondottak érvényesülésének mikéntjét, fontoljuk meg röviden, hogy egyrészt tekinthetjük-e a nyelvet (valójában bármely üzenetteremtő és üzenetfeladó nyelvet) autonóm rendszernek abban a vonatkozásban, hogy benne (például mélystruktúrájában) avagy környezetének peremén (azaz marginálisan) sajátos (azaz metabolisztikus analógiák mintájára) kifejezhető mozgásformák figyelhetők meg. Ez az adokkapok viszony tehát aktív formában jelen van a nyelv mint élő szerveződés jelenségében. Ha így fogjuk fel a nyelv mozgásait és elmozdulásait, egy olyan szemléleti eszközt nyerünk, mely segít megérteni azokat a folyamatokat, amelyek az alkotóelemekkel való dúsítás kontra visszautasítás (töltekezés kontra kivételés, inkorporáció versus kivezetés) dialektikájában adóttak.

A másik rövid megjegyzés miérettje abban foglaltatik, hogy amennyiben elfogadjuk a nyelvet a szélesebb értelemben vett kultúra őrzőjének és „szállítójának”, a kultúra változó rezgésszámai és felhangjai elkerülhetetlenül tükröződni fognak a nyelvben. Vajon jogos-e tehát az a kérdés, hogy az elmúlt hetek (a 2020. naptári év első feléről beszélek) COVID-19 víruspandémiájának szakmai-tudományos megértése összefügg-e a nyelvben tapasztalt hektikus elmozdulások és felburjánzások megtapasztalásával? Egyszerűbben: képesnek bizonyult-e a nyelvi regiszter arra, hogy megőrizze a nyelven kívüli világ drámai lenyomatait, történéseit, csinálmányait? Képesek-e az itt következő listában összegyűjtött fogalmi buborékok és ikonográfiai jelölők felidézni (bennünk emlék és tapasztalás formájában is megőrizni) a vírustámadás fő kontúrjait? Végezzünk el egy egyszerű próbát a fenti kérdésekre adandó igenlő válasz jogosságának alátámasztására.

Lássuk a szóban forgó listát. A 2020. esztendő tavaszi hónapjaiban járunk. Új szavakat tanulunk: a SARS-CoV-2 koronavírus-járvány jelentkezik hazánkban, itt a fertőzési góc, a koronás világ, karanténban a család, ragályos kór, járványügyi készség, fertőződés, átfertőzöttség, globális kitétség, *home office*,² korlátozott üzemmód, otthondolgozás, operatív törzs stb. Számomra ez a lajstrom intenzív társadalmi aggodalom és egzisztenciális szorongás kifejezője. Általános érvényű üzenete az, hogy a világ folytonosan változik körülöttünk. Másik fontos üzenete az arra adandó válasz kell, hogy legyen, hogy végső soron miből töltekezik a nyelv maga? Három dologból; ezek a természet, a társadalom és az emberi gondolkodás. Ami végül is nem más, mint a valóság egészének minimalista leképezése.

Nők Lapja → NL; *Fanny* → F. *Meglepetés* → ME. Ezen források mindegyike 2020. első felében jelent meg, így a konkrét utalásokban évszámokat legtöbbször nem szerepeltetek.

² Nem árt tudni, hogy a Home Office (nagy kezdőbetűkkel) a brit belügyminisztérium neve.

Az elmondottak szellemében állíthatjuk-e azt, hogy a nyelv forrásai magából a nyelvből is eredhetnek? Természetesen igen, hiszen a nyelv saját, beépítésre váró építőkövei lerakátának is tekinthető. Jól megfigyelhető a magyar nyelvben ez az ágas-bogas kirakós játék többek között olyan tranzakciók sokaságában, mint mondjuk a *szóképzés*, melyet tekinthetünk a nyelv szinte kifogyhatatlan utánpótlásának. A szóképzés konkrét esetei számos főnévből (vagy bármi másból) képzett igei alak (vagy bármi más) szerkezeti vázában előforduló tömorféma + ragmorféma (teljes kibontásban → tő + képző + jel + rag + gyök) összetételben adóttak. Ezek közül egyet itt máris próbára teszünk. Legyenek a tömorfémáink állatnevek, társult ragmorfémák a –kodik, –kedik, –ködik (valamint, sokkal csekélyebb számban, az –ol végmorfémával képezhető változatok) igevégződés kiválasztott változatai: *ökörködik*, *marhaskodik*, *majomkodik*; valamint a *sasol* és a *kakasol*. Saját nyilvántartásom adatai szerint a magyar nyelvben mintegy 25–30 állatnév plussz –kodik, –kedik, –ködik képződmény van, és az analóg fronton némelyikük saját szubjektív megítélésem szerint igazi telitalálatnak minősíthető: (neki/rá)*tehénkedik*, *cirmoskodik* (enyeleg), *pipiskedik* (ágas-kodik), *kakaskodik*. Hangulati ereje, kvázi képisége és analógiás-metaforikus sodrása eredményeként szerintem a (valaki körül) *legyeskedik* igét illeti meg az első hely. Érdeemes volna az egyes változatokat több nyelvben való oda-vissza fordítás és előfordulás tükrében kimutatható egybevető vizsgálat alapján elemezni. Például a mi nyelvünkben előforduló *tehénkedik* ige orosz nyelvű megfelelője, a *приклоняться* nem a nőtény házi haszonállat szarvasmarhában látja az autó sajnálatosan behorpasztott motorháztető károkozóját, hanem az elefántban.³ A bemutatott szóképzési minták további árnyalását teszik lehetővé az egy alaptól származó szinonimák: *majomkodás* és *majmolás*, a *kutyálgodik* és a *kutyagol*, a *kakaskodik* és a *kakasol* stb. Ezen párok szemantikai tartalma rokon, jelentésbeli átfedésük tetemes, mégis fontos eltéréseket kitevő mezők kódolatnak bennük. Például az előző mondat végén fellelhető *kakaskodik/kakasol* párban mindkét tag a maszkulinitás kifejeződésének valamilyen konkrét változatára utal, azzal a lényeges eltéréssel, hogy míg a *kakaskodik*-változatban a férfi ágens önmagát fitogtatva, dicsekvően, sőt harciasan pózol és udvarol, addig a *kakasol* férfiak és nők közötti szokványos fizikai kapcsolat aktív és intenzív fázisának egyértelmű tranzakcióit állítja előtérbe.

A nyelvet gazdagító impulzusokról szólva tegyük még hozzá az eddigiekhez, hogy különösen hatékony nyelverősítő lehetőségeket tárhatunk fel azokban a szépirodalmi ihletésű verbális kifejezésekben, melyek bővelkednek a költőiség, a kvázi képiség, a hangulati intenzitás és a metaforikus eszközökben való teremtő jártasságban. A „szépirodalmi ihletés” adományát gyakran olyan fajta

³ Lieli Pál nyelvész kollégám szerint az orosz *слои* szó ('elefánt') minden valószínűség szerint türk jövevényszó; az *arслан*, *aslan* stb. alak számos török nyelvben megvan. Valószínűleg csupán népi etimológiás kapcsolatban áll a *слои*-nal.

irodalmi szövegekben is kitapinthatjuk, amelyek hagyományosan nem mindig tartoznak a „magasan pozicionált” elitirodalomba. A példa kedvéért vessünk egy pillantást arra a néhány mondatra, melyet Széchenyi Zsigmond *Alaszkában vadásztam* (1937) című vadásznaplójából idézek:⁴ „Az örök hó magasságában járunk. Legtöbb helyen még hómmentes ugyan a sziklagörgeteg, a nyári szelek tisztára söpörték, helyenként azonban széles, keményre fagyott hómezőkön kell átkinlódunk... Majd félóráig eltart, mire sikerül a hómezőn átbátorkodnunk. Az elázott ösfenyvesek most is változatlan egyformaságban komorlanak” (220). „Elkeseredtem a világ feneketlen igazságtalanságán. Mert sehogy sem megy a fejembe, hogy a verekedő jávorbikák képét miért kellett elrontanom? Ha már ilyen ritka, felejthetetlen látvánnyal tüntetett ki a sors, mi az ördögnek adott hát a kezembe fényképezőgépet, mikor előre tudta, hogy elszamárkodtatja velem a dolgot” (241). „A verekedő jávorszarvasbikák felkészülnek az újabb támadásra. Aztán hirtelen perdüléssel összereccsennek” (247).

A szerző minden elismerést megérdemel: sikeresen rááll egy öröklött struktúra – egy bejáratott hagyomány – hullámhosszára, egyszersmind képes arra is, hogy kreatív impulzusokat érvényesítsen egy adott stilisztikai-ismeretelméleti szint fenntartására. Ahol szó kiválasztási szempontból „folytonossági hiány” mutatkozna a narráció szövetében, az eszköztár megtalálását egyéni lelemény árán, „szóképzési eszközökkel teremti” meg: „komorlanak”, „átbátorkodunk”, „átkinlódik”, „elszamárkodtatja” stb. Érdekes ezen a ponton röviden megfontolni a szó kiválasztás perdöntően fontos szerepét. Ha a szövegüzenet „előállítás”, a szöveg „fogyasztása”, az irodalom „csinálása” kulturális aktusnak számít, feltételezhető, hogy adott szövegösszefüggésekben a vonatkozó lexikai egységek kiválasztása is az kell, hogy legyen. Végezzünk el egy villámtesztet: válasszunk ki egyetlen mondatot az időközi sajtóból, az elmondottak igazolására: „Az 1929-ben alapított Oscar-díj mindmáig a filmvilág legjelentősebb elismerésének számít, nem véletlenül generál annyi véleményütközést és sajtófigyelmet” (*H-BNI*már). A mondat első 12 szava nem vet fel sajátos kérdéseket, simán csúszik be a nyelvezetétikailag is hitelesnek elfogadható szósorba. De ekkor lép be a szűrőn a 3-szótagos „gyomos”, melyet a *generál* ige vezet be a mondat utolsó négy lexikai egysége számára. Hogy mi teremtette meg szerzőnkben a késztetést arra, hogy a tucatnyi egyéb kulturálisan „megszelídített” megoldás (pl. vált ki, okoz, ad tápot, teremt, eredményez, buzdít, hoz létre stb.,) helyett egy akusztikailag dübörgő és ugyanakkor bizonytalanabb szemiotikájú megoldással tegye próbára az olvasó felkészültségét és elvárásait, nem tudhatjuk. Feltételezhető, hogy a szöveg írójának ezen a ponton magas energiájú lexikai egységre volt szüksége, és ennek megtalálásában a „legzajosabb” változat alkalmas választásnak tűnhetett. Ha mindebből az olvasó annyit jegyez meg, hogy egy összefüggő szövegben (pl. egy műalkotásban) a textus legkisebb megvál-

⁴ Széchenyi Zsigmond (1898-1967); *Alaszkában vadásztam* (1937). Budapest: Gondolat Kiadó, TIT, 1960. 257.

toztatása is kihathat a közlés teljes képletére, jó nyomon járunk. De azt is be kell látnunk, hogy a szó kiválasztás dilemmájában nem mindig segít az ésszerűség. Ha segítene, sohasem használnánk a „lármásabb” *generáció* szót a rövidebb – és kellemesebb hangzású – *nemzedék* helyett.

A tágabb ölelésű kitekintés remélhetőleg segít abban, hogy sikerüljön meggyőzni e sorok olvasóját arról, hogy szemantikai oppozíciójuk ellenére kifejező erőben, hangzásbeli kisugárzásban, energiatelítettségben a *generál* és az *erodál* egymás unokatestvéreinek is tekinthetők. Ezen a ponton az olvasó ismét házi feladatot kap: döntse el, hogy az *erodál* ige valamivel több mint egy tucatnyi (12+2) megfelelője közül melyik használata lenne a legszerencsésebb: kimar, szétrág, megesz, koptat, felmorzsolódik, elkopik, szétmállaszt, kiváj, alámos, kimos, lemos, széthord, lepusztít, elhord.

A fenti következtetések és ajánlások lefutásával figyelmünk most kitüntetett lexikai egységek, nyelvi szokások és grammatikai szerkezetek vizsgálatára összpontosul. Kiindulási tételünk az, hogy mindegyik itt bemutatott, számozott fejezet közvetlen tematikai kapcsolatban van a dolgozat címében kifejezett mondanivalókkal. Kezdjük egy jól bejáratott, nyelvhasználati panaszként hangzó megjegyzéssel:

[1] „A presztizstárgyak korát éljük, nagyon is számít a minőség, de EZ-ALATT most márkát, vagyis minősítetet értsünk.” *NL*júl1.15). A publikus nyelvhasználatban gyakran tapasztalhatjuk, hogy a megjelent – és látott-hallott – szövegekben tombolnak a *germanizmusok*. „Mit ért ez ALATT”? kérdezi a magyar tévés műsorvezető, ahelyett, hogy „Mit ért ezen?” Ez a hivatlan vendég (az *unter*-séma) annyira szívósan bevette magát a mindennapok magyarságának szövetébe, hogy nehéz lesz tőle megszabadulni. Nem csoda, hogy a „mitértez-alatt”-jelenség a valamilyen idegennyelvet tanuló hazánkfiái számára kiemelt közhelynek számít. Ennek ellenére nagyon gyakori a tévesztés.

[2] Egyetemi berkekben kezd megrögződni egy másik németes szokás: a túlteljesítően adatoló – feleslegesen megkettőző – *prof. dr.* Szabó János *egyetemi tanár* sablon használata.⁵ Ez az agyondokumentált formai csinálmány (*prof. is*, meg *dr. is*; *egyetemi tanár is*) az elmúlt 15–20 évben terjedt el Magyarországon. Itt is germán import betüremkedéséről van tehát szó. A verbális viselkedés frontján az érintett népcsoportot a sztereotip közhiedelem sarkosan precíz etnikumként látatja, melynek szakmai ízlése kedveli – és tűri meg leginkább – a feldíszített változatokat. Érdekes megjegyezni, hogy az emberi kapcsolatokban informálisnak, lazának, kötetlennek ismert angolszászok nem sokat adnak az ilyen természetű díszítménygálára. (“Call me Joe”, mondja a szomszéd egyetem rektora már az első találkozás-kor.) Külön-külön elhagyható lenne tehát vagy az egyetemi tanár kitétel, vagy a csonkolt *prof.* szó. Végső elemzésben a *dr.* is majdnem funkciótlan, mivel valószí-

⁵ Szabó János természetesen kitalált személy neve.

nútlen, hogy Szabó János egyetemi tanár létére ne rendelkezne vagy nagydoktori – akadémiai – vagy kisdoktori (dr. univ.) címmel vagy fokozattal.

[3] Tipikus és javítandó bakik és lapszusok jelentkezése várható bizonyos „összpontosító/gócpontra irányító” igék környékén, mint például a *koncentrál* és a *fókuszál*, melyek mindegyike külföldi export (a latinból). Ne feledjük, hogy létezik a magyar nyelv eszköztárában pontosan és felesleges díszítményezettségtől mentesen – mondjuk azt, hogy nemesen egyszerű? – kifejezési lehetőség, például leginkább a *figyel*, a *vigyáz*, a *tekintetbe vesz*: „Arra figyel, hogy...” ahelyett, hogy „Arra koncentrál...”, „Arra fókuszál...” A stilisztikai/szóválasztási puristák szerint ugyancsak kifogásolható a „*kacsingat*” igének egy sajátos jelentésben használt esete, melyet ez a példamondat illusztrál: „Ez a labdarugó a bajnokságban az eddig sikeresen szereplő szomszéd csapat felé kacsingat.” A *Magyar Értelmező Szótár* briliáns értelmezésében: „vmerre, vkik v. vmi felé kacsingat: titkon másfelé is érdeklődik, máshonnan is vár segítséget.”

Ha nem tévedek, körülbelül egy évtizede jelent meg köznyelvünkben – beleértve a tévében-rádióban látható-hallható változatokat – az *átbeszél* ige egy új, de kifogásolható jelentése. Első látásra (és hallásra) úgy tűnik, hogy pusztán a tényben – egy elképzelt és vizualizált átbeszélési aktusban – nincs semmi rendkívüli, hiszen nyilvánvaló, hogy például egy erőstorkú legény könnyedén „át tud beszélni”, esetleg „átkiabálni” a folyó egyik partjáról a másikra, vagy átszólni az utca egyik oldaláról a másik oldalra. Azonban nem árt, ha tudjuk, hogy a szó kifogásolt vagy kifogásolható jelentése azonos azzal, hogy „megbeszél”. Ezen a ponton a különbségtételre vonatkozó döntést akár el is napolhatnánk, avagy akár át is ruházhatnánk bárki értelmező ágens vájtfülségére, miközben azt firtatjuk, hogy vajon létezik-e mégis lényeges szemléleti különbség az „átbeszél” és a „megbeszél” ige között? Vajon a két szóbanforgó ige egybevetésében pótol-e bármilyen hiányt az *átbeszél* ige?

Következik továbbra is a kiválasztott lexikai egységekkel kapcsolatos felvetések vázlatos áttekintése. Megjegyzem, hogy számos lényeges vonatkozás továbbra sincs „letudva”. Ezek között röviden megemlítem azokat az eseteket, amelyekben például egy adott fogalmi rendet képviselő szó vagy rövidítés verbális eszközökkel való azonosításának mibenléte hibás vagy ismeretlen. Például – bár jóval több mint két évtizede használjuk széles körben az első kategóriás autóversenyre utaló FORMA-1 rövidítésszót – valójában észre kellene venni, hogy racionális igények tükrében a FORMA-1 jelölő nem jelöl semmit. Ha annak idején valaki jelen volt magyar részről a keresztelőn, a delegált személy nem szolgálta hozzáértően a magyar sport ügyét. FORMULA-1 lenne az egyetlen helyes idegen nyelvű változat. A magyar változat meg ez: Egyes/első kategóriájú autóversenyzés.

Teljesen más problémát vet fel a *gyakorlatilag* szó esete.⁶ A közbeszédben a nyilvánvaló jelentések mellett ez a lexikai egység ugyancsak nem jelent semmit. Ennek ellenére van funkcionális szerepe: a *gyakorlatilag*ból csendkitöltő verbálisálásra alkalmas csinálmány lett. Láttassuk ezt egy célirányos példamondattal. A: „Mit gondolsz a filmről?” B: „Gyakorlatilag azt mondhatnám, hogy bár kiváló kísérleti alkotás, gyakorlatilag azt is figyelembe kell venni, hogy gyakorlatilag bárki tévedhet a műértékelés ilyen módusának tettenérésében. Gyakorlatilag.” Ugyancsak problematikus a *történet* szó új keletű használata, mely laza értelmezésben kitolja a szó korábbi szemantikai határait. A *történet* szó szokványos fogalma *események sorozatára* épül, míg az új – és vitatott – értelmezés általában egyetlen eseménnyel, „dologgal”, egyedi történéssel vagy a „dolgok” sajátos konstellációjával számol. „Meg akartam köszönteni, de aztán másképp alakult a *történet*.”

[4] Minden nyelvben előfordulhat, hogy valamilyen okból (legtöbbször egy adott nyelvi divat vagy éppen a kifejezés szerencsés ökonómiája stb. miatt) bizonyos kitüntetett lexikai egységek elkezdnek – kis túlzással, persze – „majdnem mindent” jelenteni és kifejezni. Ilyen szó – főleg az amerikai angolságban – a NICE, ez a négybetűs, kiejtésben egyetlen szótagos lexikai miniképződmény. A mindennapi, fésületlen, és a gondolkodással szembeni restséget tükröző nyelvhasználatban a *nice* legtöbbször azt a jelentésbeli – egyben diplomatikus – alapállást előlegezi, hogy minden *nice* és mindig mindenki *nice*. Milyen volt a parti? – *Nice*. Milyenek voltak a házigazdák? – *Oh, they were nice*. Milyen volt a vacsora? – *It was nice, too*. Nehéz volna megbékélni azzal a kényszerű felismeréssel, hogy Shakespeare nyelvének mai használóitól csupán ennyi telne?

Itt jegyzem még meg, hogy a lelkesen dicsérő, elismerő, erős érzelmi töltésű *bravó*-típusú szavak – kiváló, nagyszerű, pazar, remek, pompás, fantasztikus, perfekt, fergeteges, sirály, szuper, király (a minap értesültem, hogy a „király” jelentésbeli ellenpárja a „karácsonyfa”), valamint az olyan szlengfelkiáltások mint az Abszolút(ly)! és az Eszméletlen! – nagyjából kevesebb, mint fele arányban más kultúrákból érkező importként honosodtak meg a különböző hazai szubkultúrákban (lásd a görög *phantasztia*, latin *fantasta*, angol *fantastic* → *fantasztikus*; *super*[b] → *szuper*; latin *perfectus* → *perfekt* stb.). Annyit teszek hozzá az eddigiekhez, hogy hasznos lehet, ha a *fantasztikus* szó használója tudatában van azon körülménynek, hogy ami fantasztikus, az a képzelet világába tartozó szó ellentétes értelmű – és részben egymás jelentéstartományát gyengítő, netán kioltó – jelentéseket kódol, amennyiben túltenghet benne a képzeletbeliség szokatlanul merész mivolta. Egészen addig a pontig, ahol már az ünnepeelt dolog

⁶ Bizonyos töltelék-szó-teremtési kontextusokban a *gyakorlatilag* szó a *tulajdonképpen*-nel is helyettesíthető.

létezése is megkérdőjelezhetődik. Ilyen szempontból bármely képzeletbelileg fantasztikus dolog rokonságot mutathat olyan, következményeiben egymás kizárására hajló impulzusokat kifejező sztereotip nyelvi sémákkal, mint az „eszméletlenül jó,” „pusztítóan sikeres.” Megjegyzem, megesik, hogy a szótárkészítő szakember igyekezik időben figyelmeztetni a felhasználó személyt a túlzások világának szélsőségeire. A *Magyar Értelmező Kéziszótár* például előfordulásakor magával a *túlzó* szóval, majd annak magyarázatával („túlzó, alapjelentéséhez mérve vmely képtelenséget tartalmazó”) igyekszik jelezni vagy visszaállítani a normalitás világát.

[5] *Komoly*. „A jelek szerint mindannyian nagyon *komoly* diplomáciai küldetést teljesítenek” (NSzmáj16). A tömegtájékoztató műsorszórás naponta, óránként kínál meg bennünket ezzel a szóval, mely egyszerre energiakímélő és lustaságjelző. Kevesen tudják, hogy itt egy olyan lexikai egységről van szó, melynek kritikai felemlítése a debreceni Angol Tanszék egykori professzoráig, Országgh Lászlóig megy vissza, tőle ered. Én magam is az ő – nagyon határozott – intellemi eredményeként szabadítottam meg magamat ettől az igénytelenségre, szellemi tunyaságra csábító nyelvi mételytől: a „komoly” szó használatának bosszantó terhétől. Lássunk néhány példát. Egy focimeccs riportere néhány hete arról tájékoztatott bennünket, hogy az első *komoly* támadás a 12. percben esett. (A teljes mondat jelentését mérlegelve a komoly szó bujtatott jelentése feltehetően ez: *veszélyes; veszélyes* támadás). Aztán olvashattunk *komoly* (*súlyos*) fejszerűlésről és a vizsgázó diákról, aki *komoly* (*alapos*) felkészültséget mutatott. A „komoly” összetételek számottevő értelmi kapacitást kötnek le (és égetnek el értelmetlenül) pusztán azzal, hogy *csereszavak* keresésére és megtalálására buzdítják, sőt kényszerítik az átlagos olvasót vagy bárki más, szövegértelmezésben érdekelt szakembert. Avagy gondoljunk arra, hogy ez a befogadó személy és üzenetkibocsátó ágens közötti bújócska-játék milyen felesleges terhet rak a magyarról angolra (mű)fordító alany vállaira. Nemrég egy történelmi tárgykorú tanulmánykötetben⁷ – mintegy 150 felesleges (és jelentésfeltáratlan) „komoly”-előfordulást találtam. Idézek kettőt: a kollégák szakmai és baráti támogatása *komoly* szerepet játszott (ajánlott csereszavak: „fontos”, „lényeges”, „perdöntő”, vagy akár „nélkülözhetetlen”); komoly munkák: („tudományos igényű”, „hiteles”, „szakmai-tudományos szempontból említésre méltó”) stb. Az eddigiekből is látható, hogy a lapszusok eme típusa hívatlan vendég. Ráadásul az a fajta vendég, aki nem akar távozni.

[6] *Hírességek: celeb, ikon, legenda; finalista, influenszer*: „Hatvanéves lenne a legenda” adta hírül a *H-BN* március 23-án. „Ő (azaz Ayrton Senna) volt a sportág (Formula-1) egyik ikonja.” Továbbá: „Tele volt a Loki helyi legendákkal –

⁷A könyv 2018-ban jelent meg; a szerző neve és a kötet címe ehelyütt maradjon azonosítatlan.

emlékszik vissza a debreceni csapat egy másik egykori játékosa a város ismert focicsapatára, a DVSC-re.” Az ne zavarja az olvasót, hogy a legenda szó első-sorban mendemondákban gyökerező elbeszélést, csodás történetet, mesebeszédet jelöl. Az új jelentés táptalaja – a lexikai kiterjesztés logikája szerint – az, hogy akiről *legendát* gyártanak, az egy bizonyos ponton túl maga is legendává válhat, két lábon járó legendává. Elsősorban oly módon, hogy a sztárcsinálás vezérfőneve megszemélyesül; így a két lábon járó legendával találkozni (és parolázni) is lehet, hívei épülésére a legenda lelkesítő élménybeszámolót is tarthat...

Hasonló stilisztikai erejű lexikai egységek segítségével mutatja be a népszerű heti női magazin a nemrég elhunyt Wichmann Tamást. „Egy legendát, sokak által szeretett világhírű sportolót veszítettünk el nemrégiben... [E]z a különös fickó... a kenuzás ikonja [...] valóságos nemzeti hős, legenda.” A szerző (Szegő András) egyébként érzi, hogy az ikon, legenda, nemzeti hős trio új jelentései nem mindenki számára nyilvánvalóak és magyarázatra szorulnak. Magyarázatra szorul például a *finalist* szó és fogalomköre is, mely történetileg nem azt jelenti, amit újabban a tollnokok és műsorvezetők (ceremóniamesterek) tulajdonítanak neki, azaz, hogy egy adott show-szerű vetélkedő „döntőse”, „a döntő egyik résztvevője,” hanem hogy egy adott szubjektum „a finalizmus híve/követője”. A finalizmus egy eleve meghatározott célra irányulásban, célszerűségben érhető tetten. Viszont ha megfordítjuk a képletet, azt tapasztaljuk, hogy a celebekre és finalistákra – főleg az utóbbiakra – a hősi elem aligha vonatkoztatható. Megjegyzendő még, hogy az *ikon* főnév melléknévi alakja – *ikonikus* – gyakran szerepel műtárgyakra vonatkoztatva is; ilyen például a londoni parlament közismert ikonikus óratornya, a Big Ben.

Az új keletű populáris átkeresztelések talán legszerencsétlenebb adománya az *influenszer* szó. Az influenszer olyan személyiség, aki példát mutat és programot ad, és aki éppen ennek okán imitálható. Ha az általam kiválasztott influenszer netán éppen zabpelyhet vesz magához reggelire, nincs akadálya annak, hogy én is hasonlóan cselekedjek. Persze leggyakrabban nem az ártalmatlan zabpelyhéről van szó. Ugyanis az agymosás jórészt már a gyermekjátékok évadjában megkezdődik. „Elképesztően sok olyan játék létezik – tudatja velünk a *NL* júli. 1. száma – amiből hatot, tizet, nyolcvanot, akármennyit, de össze kell gyűjteni. A legtöbb presztizs-szerzeménnyel játszani nem is lehet, csak felhalmozni és felmutatni. A szülő dönti el, mit miért vesz meg, de jó, ha tudja, hogy ha enged a nyomásnak, akkor cinkos a gyerek engedelmes fogyasztóvá gyúrásában” (15). Ertérően a korábbi évtizedek bújtatott rábeszélőitől (*hidden persuaders*), az influenszer nagyon is látható képviselője a társadalom egy adott szegmensét kitevő értékesítésnek (*marketing*). A leginkább előtérbe állított áruk azok a célcsoportokra irányuló presztizstárgyak és dilis termékek, melyeket a szépségipar teremt elő nagy bőséggel. A nagy cégek gondoskodnak róla, hogy a leginkább a serdülő korosztályhoz tartozó potenciális vásárlók tudjanak az éppen futtatott termékekről, melyek változatos színskálát mutatnak: nyuszifejes fürdőpapucs, csillámpónis stresszlabda, körömvilágosító toll

stb. Mi mozgatja hát az influenszerek világát? Az érdek. Perdöntően fontos kérdés, hogy a dolgok ilyen állása veszélyezteti-e a magyar nyelv állapotát? Szerencsés esetben nem. A szerencse szó ebben a kontextusban azt jelentené, hogy a befolyásoló személy(iség)nek az adott pillanatban nincs kit a célkeresztbe állítani. Ám tagadhatatlan, hogy az influenszerek világa pontosan azért, hogy nem tud (avagy nem szándékozik) különbséget tenni a lényeges és a lényegtelen között, nagyban elősegíti azt a folyamatot, melyet a nyelv elszemetesedése fogalmával jelezhetünk.

[7] *Makaróni(a) és társai* [ˈmaccaroniaˈ, olasz]. Ehelyütt nem gasztronómiai vonatkozások érdekelnek bennünket, hanem a *makaróni* fogalmának néhány nyelvtani és irodalomtörténeti sajátossága. Az elnevezés analógiás alapja bizonyos elemek összekutyulása, összekeverése, öszvér kompozíciója. A makaróniban nyelvi összetevők keverednek, méghozzá általában az anyanyelv és valamilyen más nyelv lexikai egységei, nyelvtani alakjai és szerkezetei. Az eltérő nyelvi rendszerek meglétének és ütközésének – a makaróni hatás tárgyi feltételeinek – különösen nagy esélye van olyan központosult földrajzi mozaik-szerű elrendezésű területeken, mint Magyarország és környéke. Ha hazánk területi centrumához mérve egy 300 kilométeres sugarú kört rajzolnánk, a kör pereme csaknem tíz különböző nyelvet beszélő népcsoport területén haladna át.

Vessünk egy pillantást két-három epizód-szerű „életképre”. Kérdezi a magyarországi nagymama, aki a karácsonyi ünnepekre érkezett clevelandi rokonaihoz: „Én is fogok kapni prezentet?” Ülnek az utasok a magyar-román határ felé tartó vonat kupéjában. Megszólal egy idősebb hölgy: „Mindjárt jönnek kontrollálni a passeportot.” Nemzetközileg is ismert versenyzőnőnk egy interjúban (*NL*. jún.24) megjegyzi: „Nem érzem azt, hogy a lájkokat kellene gyűjtenem, nem szeretnék nagyon a világ szeme előtt élni. [Az esküvő] nagyon jól sikerült, de nem akartam erről bármit is posztolni.”

Bevallom, amikor Magyarországon először találkoztam az olyan nem magyar vagy félig magyar lexikai egységekkel mint az (út)levelet) *kontrollál*, (programot, szöveget) *(be)linkel*, *kiparodizál*, *prezentet ad*, *lájkokat gyűjt*, *posztol*, *rákattan vkire*), zavarba jöttem. A *link* szó nekem például gyermekkorom óta azt jelentette –, mint ahogy jórészt még mindig jelenti számomra ma is –, hogy valaki „linkóci”, „megbízhatatlan bohém”, hogy valakiben nem lehet megbízni, valami „hamis”. A latinból átvett olasz *poszt* szó pedig riválisra lelt az angoltól átvett *poszt* (post) szóban, miközben teljesen mást jelent egyik, mint a másik. És így tovább. A szándékosan kialakított makaróni effektussal dolgozó szerzők általában tudatosan használják a kevert nyelv (vagy a kevertnyelvűség) eszközeit, elsősorban a két szembesített nyelv manipulálásával lehetővé tett szellemi bújócskázást. Az újvilági irodalmakban az őshonos és a később bevándorolt populációk irodalmi képének bevett eszköze a nyelvi – gyakran tájnyelvi elemekre is támaszkodó – jellemzés eme fajtája. Lásd például Mikszáth palóc

dialektusban írott prózai műveit, az amerikai *Black English* stílusmegnyilvánulásait (pl. *He sick*) a magyar irodalmi kultúrában Pefőfi és Arany levelezésének némely fejezetét, stb. Nyelvhelyességi szempontból ajánlatos kerülni a két fajta nyelvi változat összevonásos egybeírását (pl. *pilotproject*, *pilotprogram*, *videóchat*, *topon* („Az edző topon tartotta a társaságot;” H-BNápr), megjegyzés a helyi női kézilabda-csapatról a karantén idején)

[8] *A nyelv gügyögő elszemetelődéséről*. Április utolsó hetében tanulmány jelent meg Bakó Endre tollából a *H-B Napló*ban, a következő címmel: „Durvaság, gügyögés, és ami rosszabb”. A közleményt, mely a mai magyar nyelv állapotának néhány kifejeződését taglalja, biztosan sokan olvasták. A szöveg maga az adott témában majdcsak mindenről szól, amiről 75–80 sorban takarékosan értekezni lehet: az angol nyelv és kultúra által kiváltott sznobizmusról, a nyelv sajnálatos eldurvulásáról, a hazai írásbeli kultúra aggasztó mélyrepüléséről, az anyanyelvápolás esélyeiről. Nem mintha vidám téma lenne, ennek ellenére sokak jórészt humorral értékelték mindazt, amit Bakó a nyelvhez való ún. „gügyögő” attitűdről mondott. A nyelv elgyerekesedéséről. Node, mit is értünk a gügyögő mentalitáson? Bakó szavaival, „amikor a paradicsom a nyilvános közlésekben is *parivá* lesz –, a *pari* nem más, mint paradicsom, méghozzá nem is az, amelyikről John Milton írt a 17. század közepén, – az uborkából *ubi* lesz, a káposztából *kápi*, a salátából *sali*; a meggy, őszibarack, görögdinnye stb. összefoglaló neve a *gyümi*. Néhány pontosító tájékoztató adatból félperc alatt rekonstruálhatom, hogy hol is vagyok: egy olyan helyen, ahol ha burit kérek, krumplit kapok. Ami – valljuk be – egy és ugyanaz a dolog. Tehát zöldségboltban vagyok. Vagy gyümölcsboltban. A rövidített formáknak kevesen örülnek, pedig számos előnyös hasznosítási lehetőség rejlik bennük. És ne feledjük, hogy bárki fel van jogosítva arra, hogy jókedvében hozzányúljon saját anyanyelvéhez, és abban maradandó nyomokat hagyjon. Legfeljebb nem talál értő közönségre. Viszont a gügyögésről, mint vicces és gyerekesen bosszantó dologról könnyen kiderülhet, hogy ez a kifejeződési módus se nem vicces, se nem gyerekes. De attól még lehet bosszantó.

Folytassuk a vizsgálatot, de még maradjunk a gyümölcsboltban. Mondjuk meg, hogy mi a gügyögésített formája a következő szavaknak: → *dinnye*, *sóska*, *eper*, *spenót*, *szőlő*, *ringló*. Valamilyen okból nem találjuk a keresett szóformákat. Nagynehezen a kovászos uborka (mint → *kovi ubi* vagy → *kovi ugi*) megmenti a helyzetet. Most jöjjünk ki a gyümölcsboltból és kereskedjünk más fertályokban. Mi a rövidített alakja ezeknek: *football* (fo+otball) → *foci*; *uszoda* → *uszi*; *unalmas* → *uncsi*; *testnevelés* → *teszi*; *testvér* → *tesó*. Kéretik észrevenni, hogy a vizsgált jelenségben bizonyos szabályok igenis érvényesülnek: a magyar nyelvben (az igazi magyarban és a kificamított változatban is) erős tendencia érvényesül a kétszótagosság védelmében. Ezért is volt nehéz példát találni a kétszótagosok kétszótagosságra való átlakítására. A másik tanulság a nyelvi ökonómia érvé-

nyesülése. Ez is különösen nyilvánvaló a kétszótagosok védelmében. Avagy egyéb szótagszámcsökkenő próbálkozásokban. Képzelnék el az itt elkezdett párbeszédet. A: Te mikor vizsgálod filozófiatörténetből? B: Miből? A: Ja, filótöriből. B: Holnapután. A: Köszcsi. B: Szívesi.

[9] *Megjegyzések névmásokról*

Claude Monet francia impresszionista festőről s egy szerző megállapítja, hogy a festő öreg korában visszavonult. „Megvásárolt egy birtokot, (1) *AMIT* teleültetett növényekkel, virágokkal, (2) *AMIK* aztán festményei témái lehetnek.” „Olyan felvételi tárgyat választottam, *AMIT* nem szubjektíven értékelnek.” Könnyű rájönni, hogy ez a három példamondat a magyar nyelv grammatikájának egy sarkalatos témáját állítja előtérbe: a vonatkozó névmások kérdését. A vonatkozó névmások használatának sarkalatos kívánalma az, hogy a *mely/amely* változatok főnévre, az *ami(k)* változat egy teljes ítéletre, egy kijelentés teljes tartalmára utal. „Kiszáradt a fa, (*a*)*mely* valaha a ház mögött díszelgett.” és „Kiszáradt a fa, *amitől* rossz kedvünk lett.” Megemlítem, hogy vannak írástudók – köztük nyelvészek, – akik főnévre való utalás esetén is szívesen használják az *ami(k)* változatot. Eszembe jut ilyenkor Bertha Bulcsu, akinek néhány évvel ezelőtt megjelent novelláskötetében egyetlen (*a*)*mely* formát sem találtam. Minden *ami*. Van, aki ebben a magyar nyelv sajátos rugalmasságának kifejeződését látja. Én – személy szerint – nem tartozom ebbe a csapatba. Sőt mi több, a *minden, ami* forma túlzott gyakoriságú használatában anyanyelvem eszköztárának elszegényesítését, elszürkülését látom.

[10] *Az oksági viszonyokról*. Utolsó felvetésemben a magyar nyelv egyik új keletű kalandjáról szólok. Szerkezetidegen jelenségről lesz szó, felesleges kötőszóhasználatról, hibás összeszerkesztésről, notórikusan túlpörgetett túlépítkezésről. Mint meglátjuk, ezekben a selejtes termékekben nem véletlen nyelvbontlásokról (lapszusokról) van szó, hanem annál súlyosabb kárt okozó megnyilvánulásokról, melyek pusztá létezése toporzékolásra kényszeríti nyelvérzékünket. Egyben azt a vágyat fejezi ki, mely lehetővé teszi a feszesebb összeszerkesztést. Ezekben az esetekben a javítás módozata elsősorban a nyelvtanilag nem szerencsés változat megtisztítását – a hamis szerepben tetszelgő kötőszó felszámolását, megszüntetését – jelenti. Mielőtt eljutnánk a gyógyítás szakaszába, építsünk fel egy korpuszt; ehhez néhány szerkezetileg kifogásolható, az időszaki sajtóban a 2020. esztendő első felében megjelent vagy elhangzott – éppen ezért egyfajta *vox populiként* is elfogadható – mondatot fogok megadni. A mondatlista oksági viszonyokat mutat be, azon belül szűkebb fogalmiságú csoportokat (értelmező, magyarázó és megengedő alárendelő összetett mondatokat) tartalmaz.

A citált mondatok túlbiztosítják a konkrét oksági kapcsolódást – amennyiben kétszer erősítik meg ugyanazt a funkciót. Képzelnék el, hogy valaki éhes ezért enni fog. Az evés okozat, az éhség ok.. Miért evett ő? Mert éhes volt. Olvasszuk ezt a két elemet egyetlen mondatba: Mivel éhes volt, evett. (Vagy: Evett, mert éhes

volt.). A „mivel éhes volt, evett” mondatban a kötőszó (mivel) tökéletesen elegendő biztosítékot teremt annak adekvát szétszortírozásához, hogy mi váltott ki mit és hogy mi minek a következménye. Ugyanakkor a nyelv használói közül többen is úgy érezhetik, hogy mintegy „bebiztosítják” a mondat korrekt jelentését, ha még egyszer (tehát immár kétszer is, másodjára is) „ráterősítenek” az adott, immáron „komplettírozott” kifejezés szóban forgó elemére.

MIVEL – EZÉRT:

(1) *Mivel* a férfiak nem lehetnek ott az olimpián, EZÉRT a szövetségi prioritások között első helyen állt a női válogatott megfelelő menedzselése”. *NSZ* máj.2.

(2) *Mivel* távoktatási formációban dolgoznak a tanárok, EZÉRT a vezetőség, a pedagógiai asszisztensek, iskolatitkárok és közmunkások vannak csak bent az intézményben. (*H-BN*, ápr. 2. 16).

MIVEL – ÍGY:

(3) A *H-BN* 2020. április 14.-i számában a 3-as típusú cukorbetegséggel kapcsolatos ismertető szöveg megállapítja, hogy “*mivel* nincsenek egyértelmű szakmai útmutatások, ÍGY különböző meghatározások kerülhetnek ki a világhálóra.”

BÁR – DE:

(4) *Bár* nem ismertem senkit, DE az első alkalommal felíratkoztam a hagyományos augusztus végi táborba.

UGYAN – DE:

(5) *Ugyan* a Loki a hétvégén még csak edzőmeccset játszik Kisvárdán, DE már az FTC ellen készül” (*NSZ* máj. 15.)

A jelen írás tanúsága szerint számos esetben a nyelv gyengélkedését azzal tudjuk feloldani, ha fogyókúrára vesszük a kifejezési arzenált. Jelen esetben ez azt jelenti, hogy a fentebb citált példamondatokból számúzzuk a csupa nagybetűvel nyomtatott elemeket. Utolsó megjegyzésként még annyit: kezdetben ennek az írásnak tervezett címe az volt, hogy „Lehet egy szóval kevesebb?” Mivel eldöntendő, de mégis eldöntetlen kérdéssel nem illik búcsúzni, megjegyzem, hogy a korábbi cím megtartása nem lett volna sem igaztalan, sem pedig hiteltelen elképzelés.